

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

І. С. СЬОМКІНА

Сьогодні предметом особливої уваги багатьох науковців стають сім'ї, соціальне функціонування яких з об'єктивних і суб'єктивних причин ускладнене або порушене, а їх існування перебуває під загрозою. У зв'язку із складною політичною ситуацією в Україні велика кількість родин змушені були терміново змінити своє місце проживання. Десятки тисяч людей змушені покинути свої домівки і тимчасово переміститися в інші регіони нашої держави. За останніми даними Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ), понад 230 тисяч людей стали вимушеними переселенцями. Багато регіонів України стали другою домівкою для багатьох родин, які стали свідками військових дій, деякі втратили рідних, знайомих, роботу, документи, будинки та матеріальні цінності, нажиті протягом усього життя. У процесі такого переїзду, який супроводжувався різноманітними труднощами, й адаптації на новому місці переселенці переживають безліч соціальних, економічних і психологічних проблем. Управління соціального захисту населення та Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є основними державними закладами, які здійснюють соціальний захист родин даної категорії, але на даному етапі одного соціального захисту держави для вирішення всіх проблем сімей вимушених переселенців недостатньо, для якісного поліпшення їхнього становища необхідна комплексна соціально-педагогічна робота.

За останні десятиліття проблематика соціально-педагогічної роботи із сім'єю ввійшла до кола наукових інтересів багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких можна назвати Т. Алексеєнко, О. Безпалько, В. Бочарову, Н. Бугаєць, Ю. Василькову, Т. Василькову, В. Гурова, З. Зайцеву, І. Звереву, А. Капську, Г. Лактіонову, Л. Мардахаєва, С. Толстоухову, І. Трубавіну та ін. Однак проблема організації та технології соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців є майже нерозробленою, саме тому *метою* нашої статті є визначення та аналіз сучасного стану соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців в Україні.

За Законом України „Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” до сімей, які класифікуються як ті, що опинились у складних життєвих обставинах, належать, зокрема: сім'ї з дітьми, які опинились у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно у зв'язку з вимушеною міграцією [1].

Розкриваючи означену тему, слід зазначити, що для стабілізації та стійкого розвитку сімей вимушених переселенців держава вживає певних заходів, проте все ще не вироблено чіткої системи їхньої соціальної підтримки. Для успішного вирішення проблем, що виникають, необхідні спільні зусилля фахівців у різних галузях діяльності, зокрема професійних соціальних працівників та соціальних педагогів, які володіють різними технологіями вирішення соціальних проблем різних категорій клієнтів.

Слід зазначити, що соціально-педагогічні проблеми членів сімей переселенців носять комплексний характер. Однак ядром цих проблем є тяжкий травматичний досвід, переживання якого ускладнюється необхідністю адаптуватися у новому середовищі. Іншими словами, спостерігається ефект ретравматизації – одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю за місцем попереднього проживання (одна травма) поєднується із необхідністю контактувати із незнайомим середовищем (вторинна травма).

Особливо стресовою і травматичною ситуацією ці події стали для дітей, які змушені були змінити місце проживання і отримали статус „діти-переселенці”, тому що діти взагалі є більш вразливими та чутливими до впливу несприятливих чинників навколишнього середовища, аніж дорослі. Діти-переселенці змушені зустрічатися із травматичними і стресовими чинниками значно частіше. Ці чинники впливають на дитину в період її розвитку, тим самим порушуючи нормальні процеси формування і становлення особистості. Пережитий травматичний досвід впливає на когнітивні процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому, на світогляд.

Травмуючі обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Навіть якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі. Вони часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втратою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів), сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки.

Специфічна робота із сім'ями вимушених переселенців, хоч і є новою для багатьох спеціалістів соціальних служб, проте однозначно вимагає від них відповідального ставлення, високого професіоналізму щодо профілактики наслідків стресів, гострих емоційних станів, переживання горя і втрат, попередження різних проявів міжособистісних конфліктів, насильства в освітньому середовищі, а також чуйності і поваги до кожної особистості.

12 вересня 2014 року з метою підвищення ефективності заходів, які спрямовані на психологічну допомогу внутрішньо переміщеним особам, у Державної служби України з надзвичайних ситуацій відбувся круглий стіл за участі керівництва Державної служби України з надзвичайних ситуацій, психологів ДСНС України, представників Адміністрації Президента України, центральних органів виконавчої влади, науковців і волонтерів на якому був визначений диференційований підхід у наданні психологічної допомоги вимушеним переселенцям залежно від розподілу на категорії постраждалих за сутністю перенесених ними втрат, рівнем їхньої психічної травматизації, а саме:

- 1) покинув зону АТО заздалегідь, із речами, документами;
- 2) залишив зону АТО поспіхом, не все з речей вдалося забрати, потрапив під обстріли;
- 3) потрапив під обстріли, житло зруйновано частково або повністю;
- 4) досить тривалий час перебував у зоні воєнних дій;
- 5) є поранення, або поранень зазнали члени родини;
- 6) був факт загибелі близької людини в зоні проведення АТО;
- 7) хтось із членів родини залишився в зоні АТО [1].

Пункти 1-3 будуть характеризувати людей, в яких у майбутньому можна прогнозувати успішне проходження процесу соціально-педагогічної адаптації. Пункти 4 – 7 характеризують людей, які потребують особливої (посиленої) уваги з боку соціальних педагогів, психологів та соціальних працівників. Говорити про успішність проходження ними процесу соціально-педагогічної та психологічної адаптації до нових умов життєдіяльності треба дуже обережно.

Таким чином, обов'язковим заходом повинна стати попередня диференціація переселенців на групи або категорії постраждалих, основним критерієм для якої буде характер перенесених людиною втрат. Спираючись на отримані дані, у подальшому можливо прогностично правильно будувати стратегію надання психологічної допомоги: в одному випадку – допомагати успішному проходженню людиною процесу психологічної адаптації до нових умов життєдіяльності, в іншому – необхідно працювати з особистістю в межах реабілітаційного і тільки потім – адаптаційного процесу.

Отже, вимушені переселенці, які належать до 1-ї групи постраждалих, можуть мати мотивацію „жити далі”, долати труднощі, на щось розраховувати, а тому, таким переселенцям буде достатньо проведення заходів в межах соціально-педагогічної та психологічної стимуляції до активності, координації дій, інформуванні тощо.

Переселенці, які належать до 2-ї групи постраждалих, втративши сенс життя, розчарувавшись у всіх і вся, втрачають бажання самостійно долати труднощі. Таких людей відрізнятиме пасивна позиція, страх майбутнього, актуалізація минулого, байдужість до всього, що з ними відбувається, а подекуди можуть виникати і суїцидальні думки.

Вищезазначені риси в поведінці вимушених переселенців можна назвати своєрідними маркерами, на які соціальним педагогам, соціальним працівникам та психологам вкрай необхідно звертати увагу, особливо під час проведення корекційних заходів.

Слід також відмітити кілька принципових моментів, що стосуються безпосередньо сім'ї вимушених переселенців: *по-перше*, говорячи про таку сім'ю, треба мати на увазі не тільки проблеми, що виникають у ній самій, але й проблеми дітей, які проживають у подібних сім'ях; *по-друге*, проблеми даних сімей розрізняють залежно від місця їхнього мешкання – різних регіонів країни, міста або села; *по-третьє*, сім'ї вимушених переселенців не є однорідною масою – всі вони, незважаючи на наявність спільних проблем, різко відрізняються одна від одної.

Головна проблема багатьох сімей – матеріальна. Частіше всього такі сім'ї мають і погані житлові умови. Сьогодні цій сім'ї потрібна соціальна допомога й захист держави. Причому допомога не разова, а постійна, гарантована, адресна. Потрібна продумана, зважена соціальна програма роботи із сім'єю в кожній області України, яка враховуватиме її соціально- економічні

можливості. Основними напрямками діяльності державних соціальних служб в Україні в напрямку соціальної підтримки сімей вимушених переселенців сьогодні є:

- соціальний патронаж сімей;
- консультування із соціально-правових питань;
- сприяння в отриманні пільг, допомоги, компенсацій та інших виплат, матеріальної й натуральної допомоги;
- консультування з питань самозабезпечення;
- сприяння у вирішенні питань зайнятості, влаштування на курси перепідготовки тощо [4, с. 127].

Соціально-педагогічна робота з цією сім'єю є діяльністю соціальних служб з надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації й реабілітації. Виходячи з цього, соціальний працівник покликаний виконувати такі функції: соціально-психолого-педагогічну (психолого-педагогічна освіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка й патронаж); діагностичну (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів); охоронно-захисну (правова підтримка сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод); організаційно-комунікативну (організація спілкування, ініціація спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості); прогностичну (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги); координаційну (установлення й підтримка об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї й дитинства, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб, міграційної служби) [1].

Соціально-педагогічна робота із сім'ями вимушених переселенців здійснюється через певні **технології**, а саме [3, с. 88]:

а) технологію соціального захисту сім'ї – багаторівневої системи, переважно державних заходів із забезпечення мінімальних соціальних гарантій, прав, пільг і свобод сім'ї, яка нормально функціонує, у ситуації ризику на користь гармонійного розвитку родини, особистості й суспільства;

б) технології соціальної підтримки сім'ї – це частина (форма) сімейної політики, метою якої є надання допомоги родинам у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають в їх житті, з якими сім'ї не можуть впоратися самі, за рахунок своїх внутрішніх ресурсів; вона передбачає формальну й неформальну діяльність та взаємини фахівців з сім'ями, які опинилися у скрутних обставинах, різні форми допомоги (моральну, психолого-педагогічну, матеріальну й фізичну), медичне страхування, соціальне співчуття та єдність тощо.

Фахівець із соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців повинен:

- знати потреби сімей і осіб, які проживають у них;
- уміти складати план дій, не випускаючи з уваги жодної проблеми сім'ї;
- залучати різні організації та служби, які здатні допомогти сім'ї (соціальні, правоохоронні, юридичні, охорони здоров'я, освіти, а також місцеві адміністрації та громадські організації, об'єднання, асоціації).

Соціальна підтримка сімей не може бути зведена тільки до матеріальної, економічної допомоги (грошової або натуральної) сім'ям даної категорії або окремим їхнім членам. Тим часом тенденція до такої уваги цілком чітко проглядається, що виражається навіть термінологічно, коли говорять не про соціальну підтримку, а про соціальний захист, зводячи останню до грошових виплат і надання сім'ям різного роду пільг матеріального характеру.

Соціальна підтримка сімей включає в себе і сприяння в реалізації інших можливих потреб сімей, у вирішенні будь-яких проблем та кризових ситуацій будь-якої природи, а не тільки економічних, саме тому соціальна підтримка сімей повинна реалізовуватися у програмах, які мають відповідну спрямованість. Крім того, програми соціальної підтримки повинні враховувати специфічні потреби деяких спеціальних груп сімей. Соціальна підтримка сімей реалізується через економічні, медичні, психологічні, освітні та інші програми, а також через програми, орієнтовані на сім'ї зі специфічними потребами [4].

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз соціально-педагогічної роботи із сім'ями вимушених переселенців дає нам змогу зробити висновок про те, що українська держава та влада виявилися неготовими до вирішення економічних, політичних та соціальних проблем, які виникли в нашій країні, а особливо це стосується вимушених переселенців зі сходу України, які покинули рідні домівки заради збереження власного життя та життя своїх родин. Та проаналізувавши ситуацію, було визначено, що допомога надається у більшій мірі матеріального, фінансового та медичного характеру, хоча й вона не досконала. Стосовно соціально-психологічної підтримки переселенців та їхніх сімей, соціально-педагогічної та соціально-

терапевтичної допомоги, реабілітаційної роботи, то це скоріш виняток, а не правило. Тому вважаємо за необхідне зазначити: задля того, щоб система підтримки вимушених переселенців працювала ефективно, мала інтегративний характер та охоплювала вирішення широкого кола проблем, варто її доопрацювати, залучити спеціалістів із сфери соціальної роботи, які, поряд із соціально-побутовою та соціально-медичною, виконуватимуть й соціально-педагогічну та соціально-психологічну функції. Наразі проблема соціально-педагогічної допомоги переселенцям зі сходу України є актуальною та потребує подальшого дослідження.

Список використаної літератури:

1. Акмалова А. А. Социальная работа с мигрантами и беженцами : [учеб. пособие] / А. А. Акмалова, В. М. Капицын ; [отв. ред. П. Д. Павленко]. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 220 с.
2. Закон України „Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” [Електронний ресурс] : Верховна Рада України ; Закон від 20.10.2014 № 1706-VII. – Режим доступу <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
4. Капська А. Й. Соціальна робота : [навчальний посібник] / А. Й. Капська. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
5. Соціальна робота в Україні : [навч. посіб.] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 256 с.